

ΤΟ ΠΑΝΕΙΟ ΤΗΣ ΑΝΑΦΛΥΣΤΟΥ

Κατά την αρχαιότητα υπήρχαν πολλά ιερά σπήλαια του Πανός αλλά και των Νυμφών στην Αττική. Από αυτά, μερικά είναι γνωστά και έχουν ταυτισθεί με τις αρχαίες μαρτυρίες, άλλα έχουν ανακαλυφθεί και ερευνηθεί από την αρχαιολογική σκαπάνη χωρίς να τα γνωρίζουμε από αρχαίες πηγές, ενώ για μερικά ακόμη αν και υπάρχουν οι αρχαίες μαρτυρίες δεν έχουν ανευρεθεί και ταυτισθεί.

Από την αναφορά στην Ανάφλυστο στα Γεωγραφικά του Στράβωνος¹ μαρτυρείται ότι «Περί δέ Ἀνάφλυστόν ἐστί καί τό Πανεῖον» χωρίς όμως να διευκρινίζεται που ακριβώς βρίσκεται.

Η μαρτυρία αυτή έχει οδηγήσει σε παραπλάνήσεις τους κατά καιρούς ερευνητές τοποθετώντας το συγκεκριμένο Πανείο σε διαφορετικά σημεία, όπως στον Υμηττό² (σπήλαιο Νυμφολήπτου), η ακόμη στο όρος Πάνειο³, όπου υπάρχει και το γνωστό σπήλαιο της Κεραταίας, το ανεξερευνήτο ακόμη από αρχαιολογικής πλευράς.

Στην περιοχή όμως του αρχαίου δήμου Αναφλύστου, περίπου 1,5 χιλιόμετρο νοτιοανατολικά της σημερινής Π. Φωκαίας, στην περιοχή Καταφύκι, στον λόφο που είναι γνωστός σαν Τρύπια Κορυφή, από την ομώνυμη σπηλιά στην κορυφή του⁴, υπάρχει και δεύτερο σπήλαιο, ελάχιστα γνωστό με σαφή όμως λατρευτική χρήση στους αρχαίους χρόνους.

Το σπήλαιο βρίσκεται στους πρόποδες του βράχου της Τρύπιας Κορυφής⁵, σχεδόν αθέατο μια και καλύπτεται από πυκνή βλάστηση ακόμη και σήμερα που όλη η γύρω περιοχή έχει καεί από πρόσφατες πυρκαγιές (Εικ. 1, 2). Σύμφωνα με μαρτυρίες των κατοίκων το σπή-

λαιο ανακαλύφθηκε από αρχαιοκαπήλους μόλις προπολεμικά, λέγεται ότι ήταν ασύλητο και ότι μέσα βρέθηκε πλήθος αγαλμάτων και άλλων αναθημάτων, που είχαν διασωθεί από την αρχαιότητα λόγω του δυσπρόσιτου και του αθέατου της σπηλιάς εξ αιτίας της πυκνής βλάστησης.

Το κοίλωμα της σπηλιάς, που λόγω του μικρού της μεγέθους θα μπορούσε να χαρακτηριστεί σαν κοιλότητα, έχει βάθος δυτικά 15μ. ενώ ανατολικά 8,2μ. (Σχέδιο 1)*.

Το πλάτος στην είσοδο της σπηλιάς, που είναι και το μεγαλύτερο, είναι 15,10μ. ενώ στο ίδιο σημείο το μέγιστο ύψος είναι περίπου 5,50μ. (Εικ. 3, 4).

Σε όλο το πλάτος της εισόδου υπάρχει κτισμένος τοίχος ο οποίος είναι συγχρόνως αναλημματικός αλλά και προστατευτικός αφού φράζει την είσοδο της σπηλιάς (Εικ. 5). Ο τοίχος χωρίζεται σε δυο τμήματα από μια είσοδο πλάτους 1,20 μ. η οποία φέρει και στις δυο πλευρές μεγάλες λίθινες παραστάδες (Εικ. 6, 7). Έτσι το ανατολικό τμήμα του τοίχου, που σχεδόν εφάπτεται με το τοίχωμα του σπηλαιίου έχει μήκος 7,70 μ., πλάτος 0,55μ. και μέγιστο σωζόμενο ύψος στην είσοδο 0,67μ. (Εικ. 8). Το δυτικό τμήμα του τοίχου, που στο σημείο επαφής με το τοίχωμα του σπηλαιίου είναι γκρεμισμένο έχει μήκος 6,00μ., πλάτος 0,60 και μέγιστο ύψος στην είσοδο 0,80μ. (Εικ. 9, 10). Σε απόσταση περίπου 1 μέτρου από την δυτική πλευρά της εισόδου διακρίνεται και δεύτερος τοίχος κάθετος προς τον εξωτερικό με κατεύθυνση Β — Ν. Παρόμοιοι τοίχοι υπάρχουν στα σπήλαια στο Δαφνί και την Οινόη Β' στο Μαραθώνα.

Η επίχωση στο δάπεδο, για την οποία βέβαια δεν μπορούμε να γνωρίζουμε το ύψος της, είναι αναμοχλευμένη σε πολλά σημεία αλλά και στην είσοδο από τις λαθρανασκαφές και τούτο οπωσδήποτε θα δυσκολέψει την οποιαδήποτε μελλοντική έρευνα.

Στο νότιο τοίχωμα του σπηλαιίου (Σχέδ. 1 Εικ. 11) υπάρχουν δυο λαξευμένες κόγχες, η Α ανατολικά διαστ. 1,50 X 0,50μ. (Εικ. 12) και η Β δυτικότερα, διαστ. 1,70 X 0,50μ. (Εικ. 13) ενώ μια ακόμη σχεδόν κα-

---

* Την αποτύπωση - σχεδίαση έκανε η Χριστίνα Κυριακοπούλου, ενώ στις μετρήσεις βοήθησε ο σπηλαιολόγος Γ. Αβτζής, τους οποίους και ευχαριστώ.

ταστραμμένη υπάρχει και στο δυτικό τοίχο η Γ, διάστ. 0,50 X 0,70 μ. (Εικ. 14).

Ακόμη στο νότιο τοίχωμα εμφανείς είναι τουλάχιστον τέσσερις εγκοπές - τóρμοι, τετράγωνοι ή στρογγυλοί, για την υποδοχή των εμβόλων των διαφόρων αναθημάτων που τα στερέωναν με συνδέσμους.

1: διαστ. 0,11 X 0,11, βαθ. 0,07 μ.

2: αβαθής τóρμος ανατ. της κόγχης Β.

3: διαστ. 0,34 X 0,20 μ. περίπου 0,70 μ. δυτικά κόγχης Β (Εικ. 15).

4: διαστ. 0,20 X 0,17 μ. περίπου 1,60 μ. δυτικά τóρμου 3.

Μέχρι σήμερα δεν έχει γίνει καμία συστηματική ανασκαφή στο σπήλαιο και έτσι τα μόνα αρχαιολογικά ευρήματα που μπορούν προς το παρόν να δώσουν στοιχεία για την χρονολόγηση και την διάρκεια της χρήσης του σπηλαίου είναι επιφανειακά όστρακα από τους χώρους μέσα και έξω από αυτό. Τα περισσότερα από τα όστρακα που συγκεντρώθηκαν είναι της κλασικής και της ελληνιστικής περιόδου (λήκυθοι, αμφορείς, βάση ειδωλίου κλπ.) αν και υπάρχουν ελάχιστα αρχαϊκά, προϊστορικά, οψιανοί, μαρμάρινα κομμάτια κλπ. (Εικ. 16 - 20).

Οπωσδήποτε επειδή τα όστρακα αυτά είναι μόνο επιφανειακά, είναι αδύνατο να προσδιορισθεί η συνολική χρονική χρήση του σπηλαίου χωρίς την έρευνα των κατωτέρων στρωμάτων της επίχωσης.

Όσον αφορά τη θέση της σπηλιάς είναι σε μέρος που δεν είναι εύκολα προσπελάσιμο και συγχρόνως αθέατο. Τούτο είναι χαρακτηριστικό στα περισσότερα λατρευτικά σπήλαια της Αττικής π.χ. Νυμφολήπτου Βάρης, Πεντέλης, Οινόης Β' Μαραθώνα κλπ. Η προτίμηση αυτή βέβαια είναι εύκολο να εξηγηθεί από την ανάγκη προφύλαξης και διατήρησης του ιερού και των αναθημάτων του, σε σχέση με το εμφανέστερο, μεγαλύτερο και επιβλητικότερο σπήλαιο της Τρύπιας Κορυφής.

Βέβαια, ενώ υπάρχει μια έξαρση στις λατρευτικές χρήσεις των σπηλαίων της Αττικής ειδικά μετά τα Μηδικά, στα περισσότερα έχει διαπιστωθεί η χρήση τους από τα προϊστορικά κιόλας χρόνια π.χ. Σπηλιά του Κίτσου, Οινόη Β' Μαραθώνος κλπ. Ακόμη για την Αττική μπορούμε να πούμε ότι η λατρεία του Πανός μαζί με τις Νύμφες ήταν πολύ διαδεδομένη μια και σε όλα σχεδόν τα βουνά της υπήρχε και κάποιο λατρευτικό σπήλαιο⁶ π.χ. Πάρνηθα (Λυχνοσπηλιά), Βάρη

(Νυμφολήπτου), Πεντέλη (Σπηλιά του Νταβέλη), στον Μαραθώνα (Οινόη), στο Δαφνί, στα Μέγαρα, στην Ελευσίνα, στην Ακρόπολη. Πέρα όμως από αυτά τα γνωστά, για την περιοχή μας μπορούμε να αναφέρουμε το σπήλαιο της Κερατέας⁷ (ανεξερευνήτο ακόμα με όστρακα διαφόρων περιόδων), τη Θρακιά των Καλυβίων⁸ (που σε βάθος 67 μ. υπάρχει τοίχος κτισμένος), το ιερό των Νυμφών στη Λουμπάρδα⁹ (γνωστό από επιγραφή χωρίς να γνωρίζουμε την ακριβή θέση του ή εάν ήταν σπήλαιο ή κάτι άλλο) και τον «Πάνα στην Παιανία» ή σπήλαιο του Λιονταριού¹⁰ (την ταύτιση του οποίου έχει κάνει ο Vanderpool).

Το ερώτημα που τίθεται είναι κατά πόσο είναι δυνατό το σπήλαιο που παρουσιάσαμε να ταυτισθεί με το Πανείο της Αναφλύστου που αναφέρει ο Στράβων.

Οι μέχρι σήμερα ερευνητές έχουν υποστηρίξει ότι το Πανείο που αναφέρει ο Στράβων είναι το Πάνειο όρος, όπου υπάρχει και η μεγάλη σπηλιά της Κερατέας. Πάνειο όρος η απλά Πανί, που από όσα γνωρίζουμε είναι μια από τις ελάχιστες αν όχι η μοναδική περίπτωση που ολόκληρο όρος έχει πάρει την ονομασία του από τον Πάνα, μια και ο Παν λατρευόταν μέσα στα σπήλαια και τα κοιλώματα, ονομάζεται από τους κατοίκους η δυτική προς τα Καλύβια κορυφή, όπου και το εκκλησάκι της παλιάς μονής της Ζωοδόχου Πηγής, και όχι η ανατολική προς την Κερατέα κορυφή όπου βρίσκεται και το σπήλαιο, η οποία ονομάζεται «Κερατοβούνι». Πιθανόν να υπήρχε στο δυτικό τμήμα του βουνού κάποιο σπήλαιο όπου λατρευόταν ο Παν που δεν έχει ανακαλυφθεί ακόμη, αν και δεν γνωρίζουμε πότε και γιατί άρχισε να λέγεται Πανί η κορυφή αυτή (δοτική του «Παν»);. Την παλαιότερη μαρτυρία την έχουμε από επιστολή του τελευταίου Μητροπολίτη των Αθηναίων Μιχαήλ Ακομινάτου, που έγραφε το 1209 εξόριστος από την Τζιά σε φίλο του καλόγερο και μεταξύ των άλλων αναφέρει «την του Πανικού όρους ακρώρειαν»¹².

Μπορούμε όμως να θεωρήσουμε πιο σίγουρο ότι το όποιο πιθανόν ιερό του Πανός υπήρχε στο Πάνειο όρος, πολύ πιο φυσικό είναι να ανήκε σε κάποιο δήμο γύρω από το βουνό (Κεφαλή, Αμφιτροπή ΒΑ, Αιγιλία, Θορές Ν., Πρόσπαλτα Δ) παρόλο που δεν μας έχει διασωθεί κάποια σχετική αρχαία μαρτυρία, παρά στην Ανάφλυστο, η οποία και μακρύτερα είναι και άλλα βουνά με αρκετά σπήλαια υπάρχουν γύ-

ρω της όπως ο Λαυρεωτικός Όλυμπος, ο Προφήτης Ηλίας κλπ.

Για τους παραπάνω λόγους νομίζουμε ότι είναι πιο εύλογο να θεωρηθεί, πώς το μνημονεύόμενο από τον Στράβωνα Πανείο της Αναφλύστου, είναι το παρουσιαζόμενο σπήλαιο, που έχει τόσο έντονα σημάδια λατρευτικής χρήσης και βρίσκεται σε τόσο μικρή απόσταση από τον παραπάνω δήμο.

Σχετικά με την άποψη που έχουν διατυπώσει οι διάφοροι μελετητές ότι υπάρχει ασάφεια στην μαρτυρία του Στράβωνος, αν δηλαδή το μνημονεύόμενο Πανείο είναι ιερό ή βουνό, νομίζουμε ότι εδώ διευκρινίζεται πλήρως αν σταθούμε για λίγο στην λατρεία του Πανός και στον τρόπο που αυτή αποδιδόταν προς τον θεό.

Την καταγωγή της η λατρεία του Πανός την έχει από την Αρκαδία και την παρακολουθούμε σε σχέση με την λατρεία του Λυκαίου Διός. Σε μια ορεινή και κατεξοχήν κτηνοτροφική περιοχή όπως η Αρκαδία, ο τραγοπόδαρος Θεός Παν λατρεύτηκε σαν ο καλωσυνάτος Θεός που προκαλεί την χαρά και την ευθυμία, προστατεύει τα κοπάδια, συνοδεύεται από τις νύμφες Ηχώ και Σύριγγα και παίζει την φλογέρα του στα παρθένα δάση και στις σπηλιές. Από την άλλη μεριά όμως προκαλούσε την τρόμο σε όποιον τολμούσε να του διακόψει τον μεσημεριανό του ύπνο¹³.

Την εποχή όμως των μηδικών πολέμων μεταπηδά η μέχρι τότε άγνωστη λατρεία από τα αγροτικά και ποιμενικά κέντρα στα ανώτερα πνευματικά, όπως η Αθήνα και η Θήβα.

Είναι γνωστό το περιστατικό που μας αναφέρει ο Ηρόδοτος (VI, 105), όπου οι Αθηναίοι είχαν στείλει στην Σπάρτη τον περίφημο δρομέα Φιλιππίδη για να ζητήσει την βοήθεια των Σπαρτιατών εναντίον των Περσών. Καθ' οδόν κοντά στην Τεγέα ο δρομέας συναντά τον Πάνα ο οποίος «έμέψαντο Ἀθηναίοις ὅτι ἑαυτοῦ οὐδεμίαν εὐνοίαν ποιεῦνται» και σύμφωνα με τον Πausανία υποσχέθηκε ότι αν δεχθούν την λατρεία του «ὥς εὖνους Ἀθηναίοις εἴη καὶ εἰς Μαραθῶνα ἤξει συμμαχήσων». Οι Αθηναίοι μπροστά στον κίνδυνο των Περσών δέχθηκαν την λατρεία του και ο θεός ορμώντας από το άντρο του με φοβερές κραυγές σκόρπισε τον «πανικό» στους Πέρσες¹⁴.

Έτσι εισήχθη η λατρεία του στο χώρο της Αττικής και οι Αθηναίοι εγκαθίδρυσαν το ιερό του θεού σε μια από τις κοιλότητες στην ΒΔ. πλευρά της Ακρόπολης. Και όπως ήταν θεότητα καθαρά αγροτι-

κή και ποιμενική είχε τα ιερά της μόνο μέσα στα σπήλαια.

Η μόνη εξαίρεση, που δεν γνωρίζουμε δηλαδή αν τα ιερά του Πανός ήταν μόνο σπήλαια, είναι η Αρκαδία μια και εκεί ήταν κύρια θεότητα και οι μαρτυρίες του Πανσανία δεν το διευκρινίζουν. Σε όλο τον υπόλοιπο ελλαδικό χώρο αλλά και ειδικά στην Αττική, ο Παν λατρεύτηκε μόνο στα σπήλαια (χαρακτηριστική είναι η περίπτωση της Θάσου, όπου επειδή δεν υπήρχε σπήλαιο για την λατρεία του θεού προτίμησαν να σκάψουν κοίλωμα παρά να ιδρύσουν κάποιο άλλο ιερό όπως θα γινόταν για οποιονδήποτε άλλον Θεό).

Η άποψη λοιπόν ότι υπάρχει ασάφεια στην μαρτυρία του Στράβωνος για το Πανείο της Αναφλύστου, έχει προέλθει από το ότι μέχρι σήμερα δεν γνωρίζουμε την ύπαρξη ενός λατρευτικού σπηλαίου από αυτό το χώρο.

Η μελλοντική έρευνα του παρόντος σπηλαίου νομίζουμε ότι θα ξεδιαλύνει τις όποιες αμφιβολίες υπάρχουν ακόμη σχετικά με το θέμα αυτό, θα αποκαταστήσει την ιστορικότητα της μαρτυρίας του Στράβωνος και θα πιστοποιήσει τον πραγματικό χώρο του παραπάνω ιερού.

ΠΕΤΡΟΣ Ι. ΦΙΛΙΠΠΟΥ - ΑΓΓΕΛΟΥ

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. *Στράβων*, IX 398.
2. *R. Chandler*, *Travels in Greece*, II, London 1817, Chap 32 ή σελ. 167. Μεγάλη Ελληνική Εγκυκλοπαίδεια Π. Δρανδάκη, том. ΙΘ. Νεώτερο Εγκυκλοπαιδικόν Λεξικόν Ηλίου, том. 12. Νέα Ελληνική Εγκυκλοπαίδεια Χάρη Πάτση.
3. *Νικ. Δ. Παπαχατζή*, ΠΑΥΣΑΝΙΟΥ - ΑΤΤΙΚΑ, Εκδοτική Αθηνών 1974, σ. 400· βλ. *Severin Solders*, *Die Ausserständtischen Kulte und die Einigung Attikas*, Lund. 1931, σ. 37, No 34. *Charles Heald Weller*, *The Cave at Vari*, *AJA* VII (1903), σ. 286 κ.ε.
4. Από την Ελληνική Σπηλαιολογική Εταιρεία το σπήλαιο έχει Αριθμό Σπηλαιολογικού Μητρώου (ΑΣΜ) 2769. Βλ. *Ευμένη Ε. Παράσχου*, Σπήλαιο Αναβύσσου «Τρύπια Κορυφή», *Εκδρομικά* 1934, σ. 108.
5. Το σπήλαιο της Τρύπιας Κορυφής έχει μελετηθεί συστηματικά από τον *Jere Mark Wickens* στο βιβλίο των *The Archaeology and History of Cave Use in Attica*, Volumes I and II, Indiana University, 1986, σ. 15 - 20. Ο παραπάνω μελετητής δεν κάνει καμιά αναφορά για το δεύτερο σπήλαιο που βρίσκεται στη βάση του βράχου της Τρύπιας Κορυφής.
6. Κατατοπιστικότερη για τα λατρευτικά σπήλαια της Αττικής είναι η μελέτη της *Χάρης Δελγιώργη - Αλεξοπούλου*, Σπηλιές της περιοχής της Αττικής αφιερωμένες στη λατρεία του Θεού Πάνα, *Δελτίο Ελληνικής Σπηλαιολογικής Εταιρείας* (ΕΣΕ), Τόμ XVII, Τεύχ. 1, σελ. 126 - 176, όπου και βασική βιβλιογραφία χωριστά για κάθε σπήλαιο. Σημαντική επίσης βιβλιογραφία όχι μόνο για τις σπηλιές της Αττικής, αλλά και εκτός Αττικής, υπάρχει στο άρθρο του *Παντελή Ζορίδη*, *Η Σπηλιά των Νυμφών της Πεντέλης*, *Αρχαιολογική Εφημερίς* 1977, σ. 4. Ακόμη βλ. *Brommer*, R.E. 993 - 995.
7. *Jere Mark Wickens*, *Cave use in Attica*, ό.π., σ. 26 κ.ε. όπου και η σχετική βιβλιογραφία. *Δελτίο ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΣΠΗΛΑΙΟΛΟΓΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ*, Τομ. III, τευχ. 7, 1956.
8. *Νίκου Νέζη*, τα Βουνά της Αττικής, Αθήνα 1983, σ. 38.
9. *Μαρκέλλου Μιτσού*, Εκ του Επιγραφικού Μουσείου., *ΑΔ* 20 (1965): Μελέται, σ. 80 - 83.
10. *Eugene Vanderpool*, *Pan in Paiania*, *AJA* 71 (1967), σ. 309.

11. Εκτός της προφορικής μαρτυρίας για την ονομασία του Πάνειου Όρους, βλ. *Χρ. Στρατοκόπου - Ενισλείδου*, *Η Κεραταία της Αττικής*, 1925, σ. 42, και *Νίκου Νέζη*, τα Βουνά της Αττικής, ό.π., σ. 35.
12. *Ακομινάτου Μιχ. (Χωνιάτου)*, Τα Σωζόμενα, Αθήνα 1880, τομ. 2, σ. 160.
13. Για την λατρεία του Πανός αλλά και για την καθιέρωσή της στην Αττική βλ. *Χάρη Δεληγιώργη - Αλεξοπούλου*, Η σπηλιά, ναός του Θεού Πάνα, Δελτίο ΕΣΕ, Αθήνα, 1980, Τομ. XVII, τευχ. 1, σ. 113 - 125. *H. W. Parke*, *Festivals of the Athenians*, Thames and Hudson, London 1977, σ. 172 - 173. *Martin P. Nilson*, *Geschichte der Griechischen Religion*, Α' έκδοση, Μόναχο 1941, σελ. 219, PAN.
14. ΠΑΥΣΑΝΙΑΣ ΑΤΤΙΚΑ, I. 28, 4.

Summary

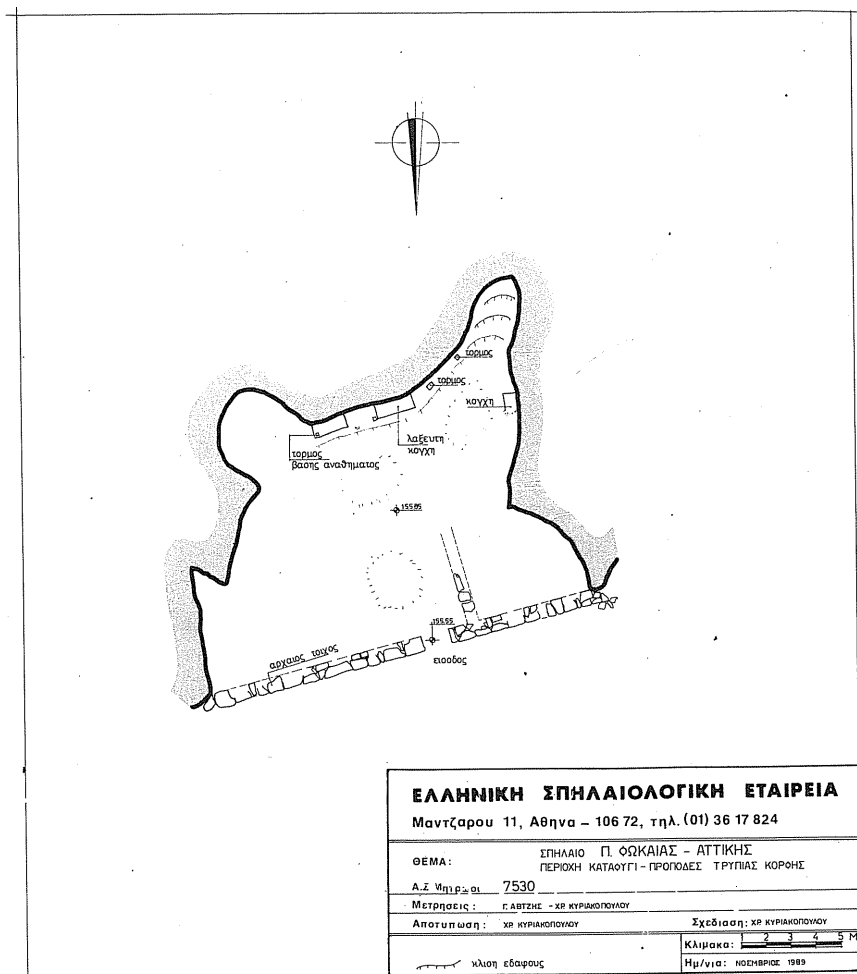
THE PANEION OF ANAPHLYSTOS

Although the existence of a Paneion at Anaphlystos is attested in Strabo (IX 398), its location has still to be identified despite various opinions expressed in the past (e.g. Mount Paneion, Nympholeptos Cave Vari etc.).

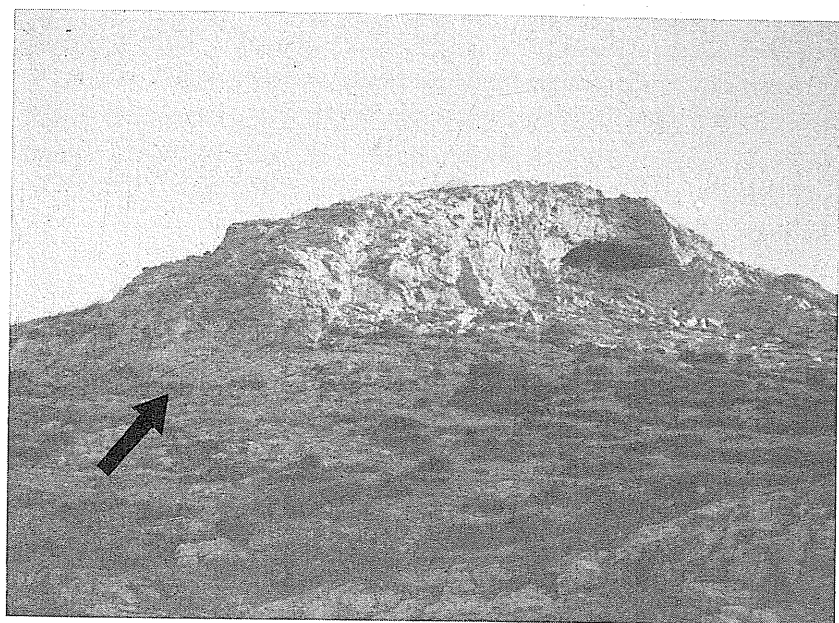
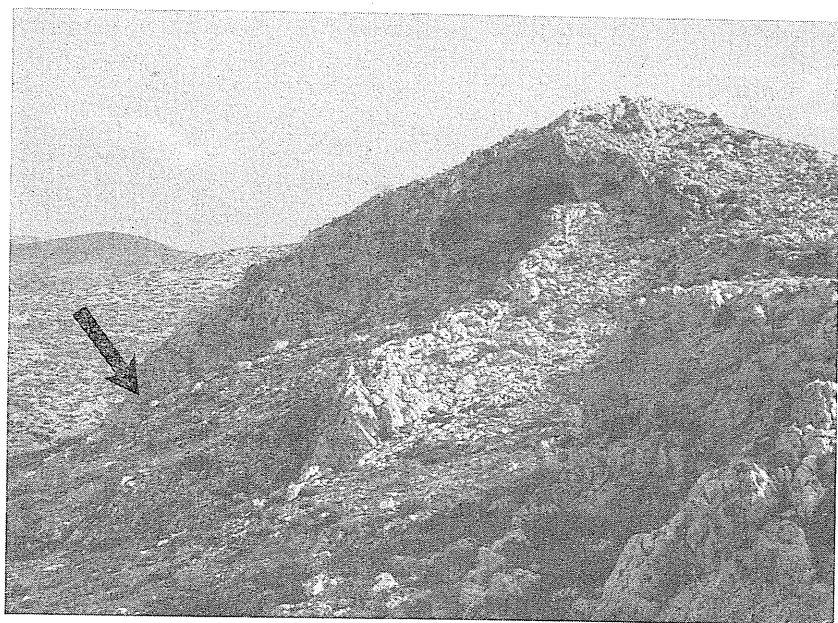
A recently discovered cave in the area of Anaphlystos (1.5 km. southeast of P. Phokaia) has extensive signs of cult use in antiquity. There are three niches, several cuttings in the rock to receive ex votos, a retaining wall with doorway across the cave mouth, and a host of pot sherds of all periods. Since the cave's existence was not known until recently it has not been previously investigated.

Bearing in mind that the god Pan was almost exclusively worshipped in caves, we think that future research in this particular cave will confirm its identification as the Paneion mentioned by Strabo, since no other cave with signs of cult use has so far been discovered in the vicinity of Anaphlystos.

PETROS PHILIPPOU - ANGELOU

Σχεδ. 1. Κάτοψη του σπηλαίου 7530 Π. Φωκαίας - Αττικής στην περιοχή Καταφύγι - Πρόποδες Τρύπιας Κορυφής.

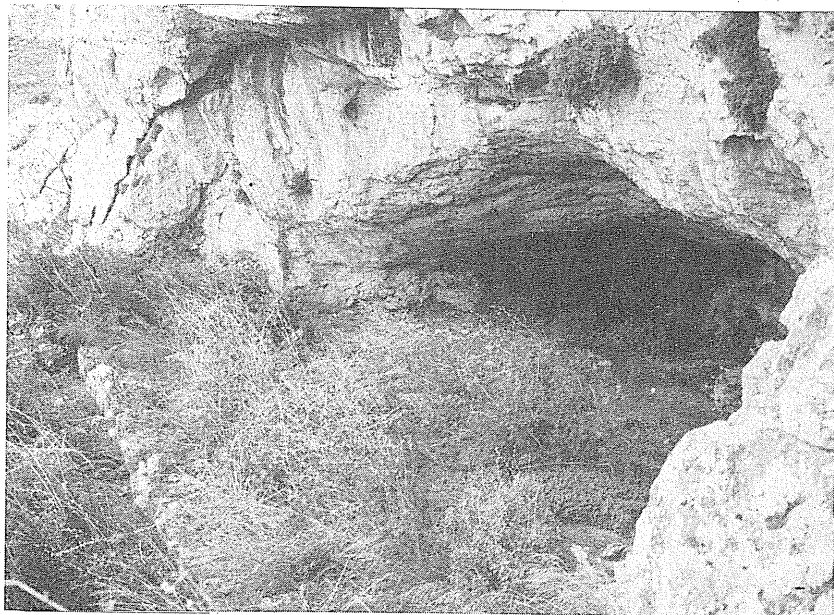

Εικ. 1 - 2. Ο λόφος Τρύπια Κορυφή με το ομώνυμο σπήλαιο. Στους πρόποδες του βράχου βρίσκεται το μικρότερο αθέατο σπήλαιο.

Εικ. 3 - 4. Απόψεις της εισόδου και του κοιλώματος του σπηλαίου.

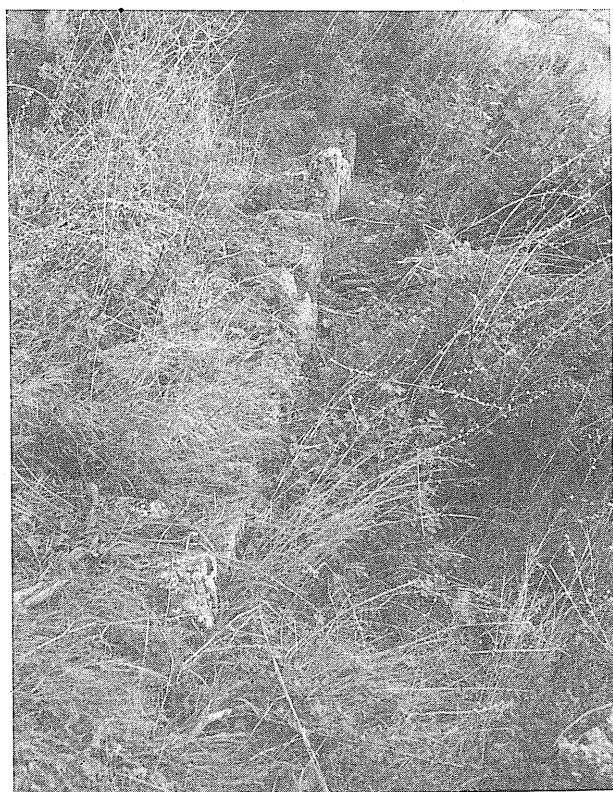
Εικ. 5. Ο τοίχος μπροστά στην είσοδο του σπηλαίου.

Εικ. 6. Η εξωτερική όψη της εισόδου του τοίχου του σπηλαίου.

Εικ. 7. Η είσοδος του τοίχου του σπηλαίου όπως φαίνεται από το εσωτερικό του.

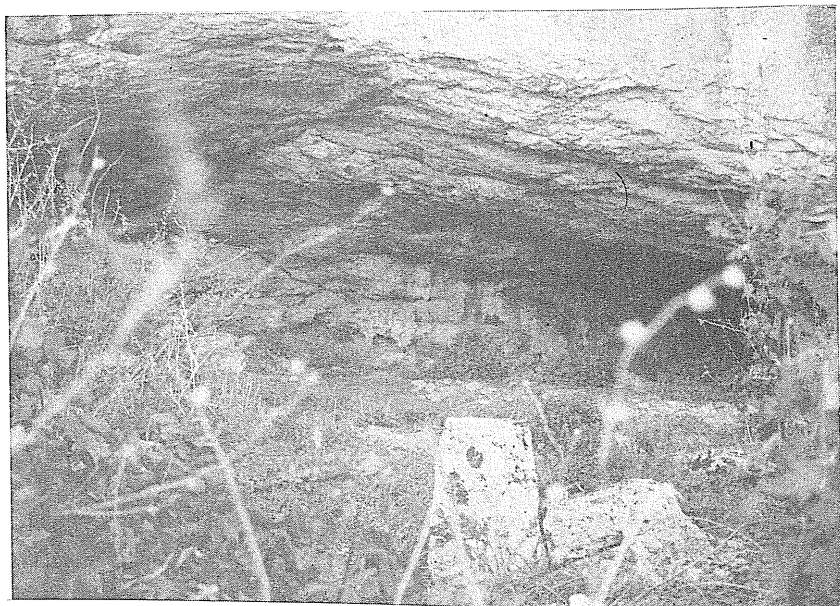
Εικ. 8. Το ανατολικό τμήμα του αναληματικού τοίχου.

Εικ. 9. Το δυτικό τμήμα του αναλληματικού τοίχου.

Εικ. 10. Λεπτομέρεια του δυτικού τμήματος του τοίχου με την παραστάδα της εισόδου.

Εικ. 11. Άποψη της κοιλότητας του σπηλαίου με το νότιο τοίχωμά του στο βάθος, όπου και οι διάφορες λαξεύσεις.

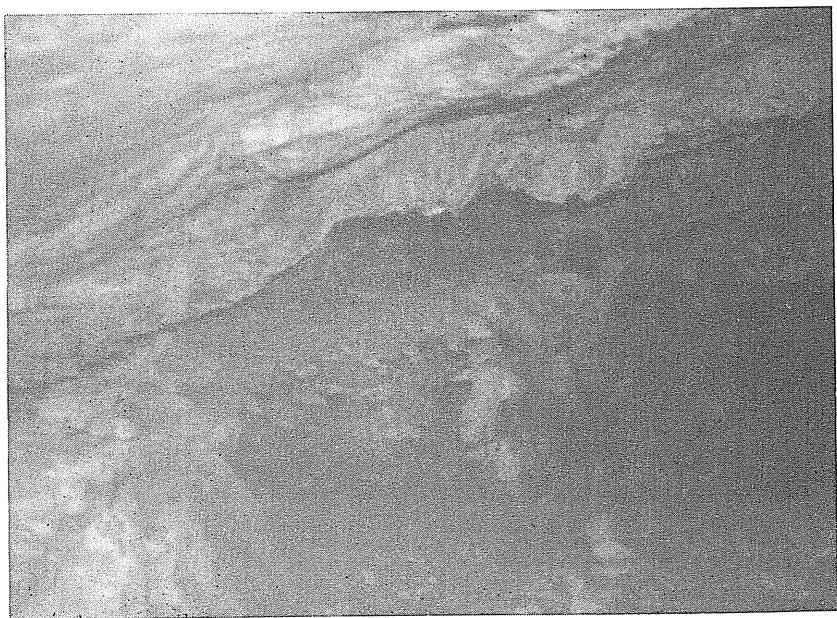

Εικ. 12. Η ανατολική κόγχη Α στο νότιο τοίχωμα του σπηλαίου.

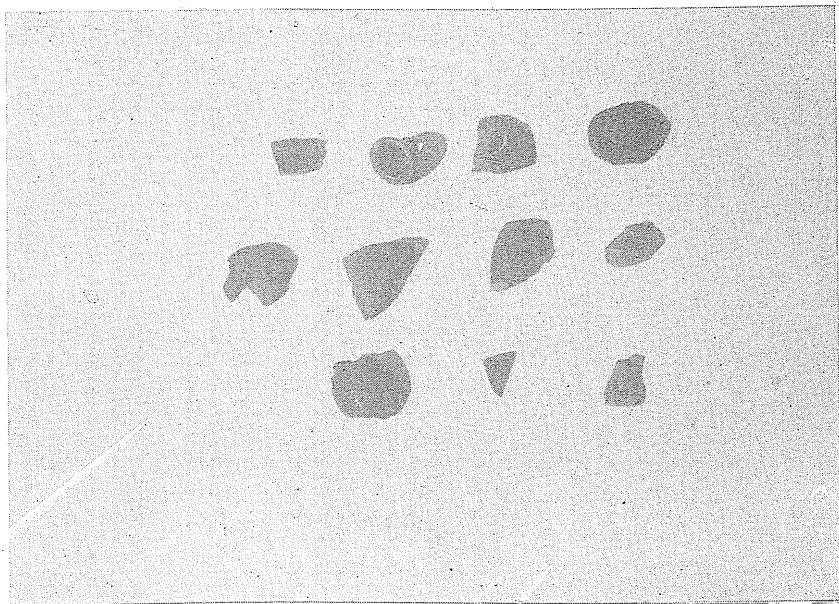
Εικ. 13. Η κόγχη Β, δυτικότερα της Α.

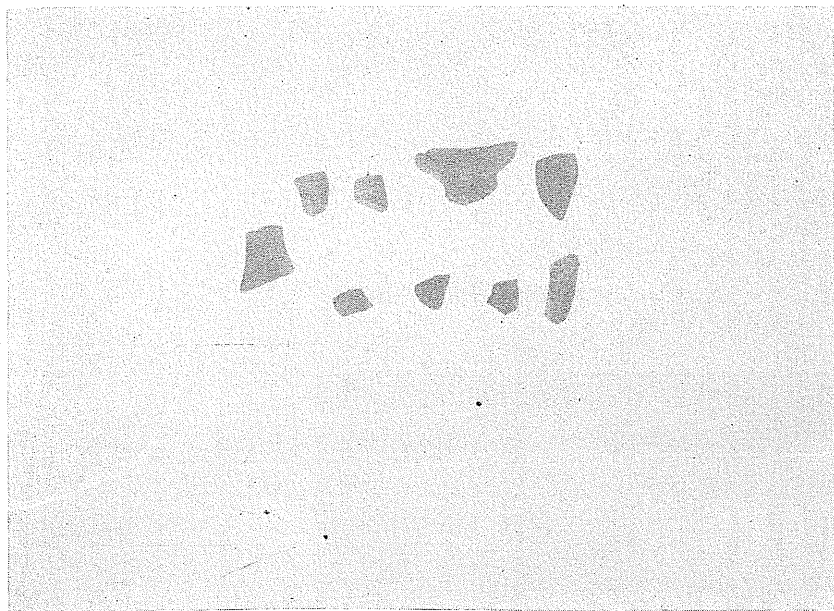
Εικ. 14. Η σχεδόν κατεστραμμένη κόγχη Γ στο δυτικό τοίχωμα του σπηλαίου.

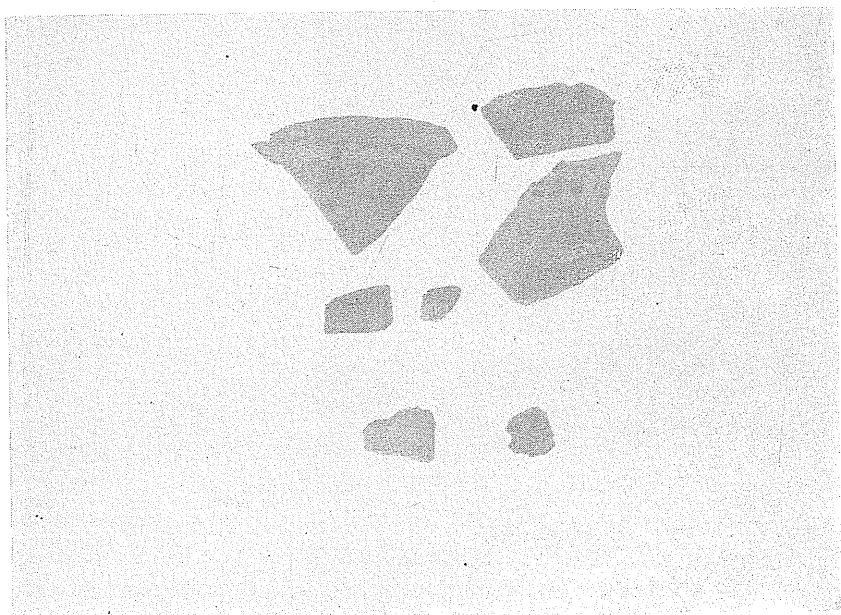
Εικ. 15. Ο τόρμος 3.

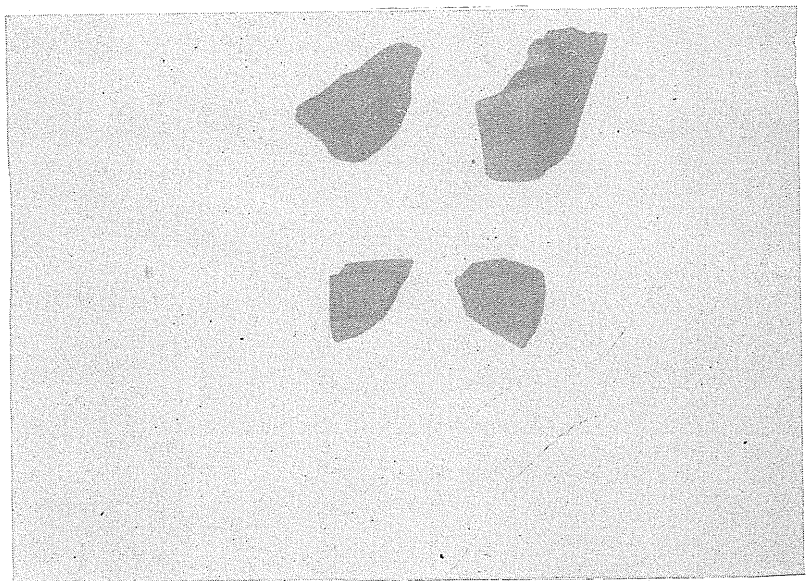
Εικ. 16. Όστρακα ληκύθων από το εσωτερικό του σπηλαίου.

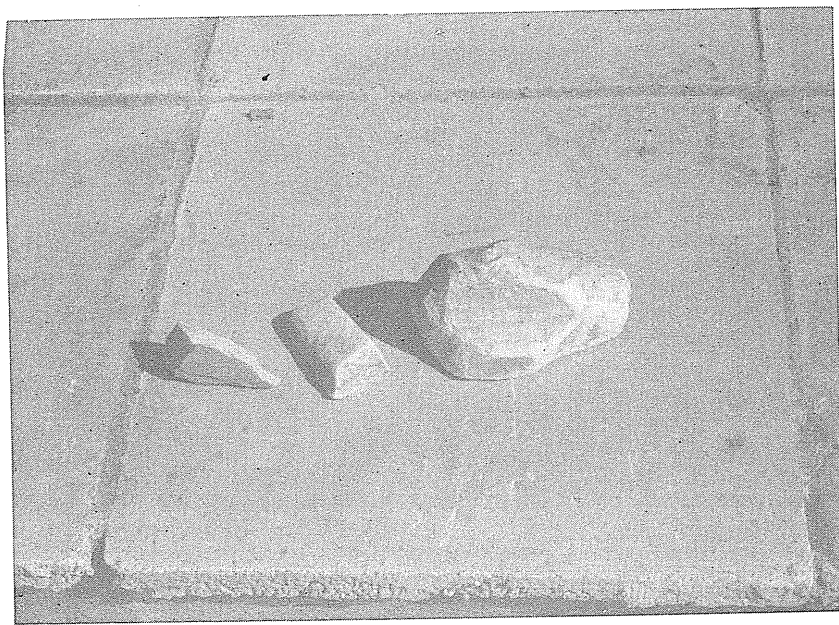
Εικ. 17. Όστρακα λεγύθων κλασικής περιόδου από τον εσωτερικό και εξωτερικό χώρο του σπηλαίου.

Εικ. 18. Όστρακα αρχαϊκά, 1 κλασικό, 1 προϊστορικό, 1 οψιανός.

Εικ. 19. Βάση ελληνιστικού αμφορέα, βάση ή τμήμα από ελληνιστικό ειδώλιο.

Εικ. 20. Μαρμάρινα κομμάτια από το εσωτερικό της σπηλιάς.